

FILOLOGIYA

XATAK VA LAYLAGON QISHLOQLARIDAGI O'SIMLIK VA GIYOHLARINING NOMLARI VA ULARNING SHIFOBAXSH XUSUSIYATLARI

UO'K 95(575.171)

Eshanqulov
Dilmurod,
O'zbekiston davlat
jahon tillari
universiteti, O'zbek
tili va adabiyoti
kafedrasi, Toshkent
davlat tibbiyot
universiteti, O'zbek
va xorijiy tillar
kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola Xatak va Laylagon qishloqlarida mavjud bo'lgan o'simliklar va giyohlarning nomlari hamda ularning shifobaxsh xususiyatlari, qishloq odamlari nutqida qo'llanishi haqida ma'lumot beradi.

Аннотация: В данной статье представлена информация о названиях растений и трав, произрастающих в деревнях Хатак и Лайлагон, об их лечебных свойствах и использовании в речи жителей деревень. Статья охватывает местные природные ресурсы, их применение в медицине и значение в народной медицине.

Annotation: This article provides information about the names of plants and herbs found in the villages of Khatak and Laylagon, their medicinal properties, and their use in the speech of villagers. The article covers local natural resources, their use in medicine, and their importance in folk medicine.

Kalit so'zlar: dorivor o'simliklar, shifobaxsh giyoh nomlari, fitonimlar, Xatak qishlog'I, Laylagon qishlog'i, shifobaxshlik xususiyatlari.

Ключевые слова: лекарственные растения, названия лекарственных трав, фитонимы, деревня Хатак, деревня Лейлагон, лечебные свойства.

Key words: medicinal plants, names of medicinal herbs, phytonyms, Khatak village, Laylagon village, medicinal properties.

Xatak va Laylagon qishloqlari respublikamizning janubi bo'lgan Surxondaryo viloyatining Sherobod tumanida joylashgan. Bu qishloqlar aholisi qarluq shevasida gaplashadilar. Shevaning asosiy fonetik xususiyatlari "y" lovchi shevalardan bo'lib shahar shevasiga yaqin sheva hisoblanadi. Aholi, asosan, "o" unlisi o'rnida "a" unlisini ishlatadilar.

Qishloqlar aholisi, asosan, chorvachilik va dehqonchilik bilan shug'ullanishadi. Shevada chorvachilik hamda dehqonchilikka oid tushunchalarni ifodalovchi leksemalar boshqa shevalarga qaraganda fonetik va leksik jihatdan ajralib turadi. Chorvador aholi erta bahorda chorva mollarini boqish uchun tog' yaqinidagi adirlarga ko'chib chiqishadi. O'zlariga qora uy (o'tov) tikib yashaydilar. Qora uy (o'tovning tuzilishi) quyidagi jihozlardan tashkil topadi. 1. Keraga – tol yog'ochidan panjara usulida tayyorlangan aylana shaklidagi poydevor qismi. Devol (devor) aylana qanot-keraga 4 ta bo'ladi. Har bir qanot panjaralardan teshilib, bir-biriga teridan yasalgan tasma (ip) bilan bog'lanadi. Keraga qurilgandan keyin jundan sarkash to'qiladi. 2. O'q – yog'ochning egilgan qismi keragaga jundan yoki paxtadan to'qilgan bandi bilan bog'lanadi. Qolgan to'g'ri shakldagi uch metrlik uchli qismi chang'aroq teshiklariga kiritiladi. 3. Chang'aroq – gumbaz shakldagi uyning eng baland qismida joylashtiriladi, uning aylanasida 60 ta o'q kirib turadigan teshikchalar bor. 4. Eshik ikki tabaqali, 4 ta turumi bo'ladi (ergana).

5. Chig' – keraga tashqarisidan yopiladi. U qamishdan to'qiladi, parda vazifasini o'taydi. 6. Tug'ullig' – kigiz, o'qning ustiga yopiladi, u bir necha metrli bo'lib, 4 qismdan iborat. 7. Tag'apcha – enli tasmaga o'xshash oq rangli bo'lib u kigizlarni birlashtiradi. 8. Tuynuk – chang'aroq ustiga yopiladi. 9. Yog'och ustun yerga qoqilib, keraga bog'lanadi. 10. Uzuk – katta kigiz 5, 6 metrli 2 ta bo'ladi.

11. Uvog'i – o'qlarni bir-biriga bog'laydi. 12. Eshikning tepa qismida 4 ta o'qbog' o'rnatiladi. Qora uy, o'tovlar kechalari qora chiroq yordamida yoritiladi. Qora chiroqqa kerosin quyilib, unga paxtadan eshilgan pilik solinadi. Kerosinga botirilga pilik sekin yonib, qora uyni yoritadi. Bundan tashqari aholi shu qishloqlarda o'sadigan turli xil shifobaxsh o'simlik va giyohlarni ham turlicha nomlashadi. Quyida ularning ba'zilarini tahlilga tortdik.

Arpabodiyon (qar.), orpabodiyon (qip.) – yashil ukropga o'xshagan o'simlik bo'lib, astma xurujini yengillashtiradi, balg'am ko'chiruvchi xususiyatga ega.

Achchiq bodom (yovvoyi bodom) – jigar, taloq, medani tozalovchi vosita sifatida odamlar foydalanadi.

Bangidevona - uxlatuvchi, og'riqni qoldiruvchi, tinchlantiruvchi xususiyatga ega.

Bo'yimodaron – qon to'xtatuvchi, jarohatlarni bitiruvchi, isitma tushiruvchi xususiyatga ega.

Dasht pudinasi – asabni tinchlantiruvchi, o‘t haydovchi giyoh.

Dasht piyoz – yeyiladi, taomga ishlatiladi.

Zira – buyrak va qovuqdagi toshlarni tushiradi.

Zubtutum – surunkali ich ketishiga davo sifatida foydalaniladi, xavfli o‘smalarga qarshi shifo bo‘ladi.

Isiriq – qo‘tir va teri kasalliklariga ishlatilgan. Bundan tashqari isiriqning tutunidan grippning oldini olishda foydalanishadi.

Isfarak - gripp va ko‘k yo‘talga qarshi, isitmani tushiradi.

Ituzum – isitma, sariq kasalga ishlatiladi.

Kavrak – asab kasalliklarida, ko‘k yo‘tal, silga qarshi ishlatilgan.

Kampirchopon (shevada) – zaharli o‘simlik bo‘lib hayvonlar yesa o‘ldiradi.

Mingdevona – quloq og‘rig‘iga qarshi, yiringni tozalovchi, qon to‘g‘tatuvchi dorivor giyoh. Bargidan tayyorlangan malham yara va chipqonlarni pishiradi va yiringni tortib oladi.

Mingbosh – og‘riqni sezdirmaslik uchun shifo.

Moychechak, (qipchoq shevasida boychechak) – o‘t va siydik haydaydi, surgi sifatida ishlatiladi.

Namatak (shevada hulul) – vitamin yetishmovchiligi, jigar o‘t yo‘llari, qovuq kasalliklarini davolashda ishlatiladi.

Otquloq – ishtaha ochadi, jigar va yurakka quvvat beradi, qon ketishini davolaydi.

Oq kavrak (sassiq o‘t) – damlamasi yiringli jarohat, bachadon saratonida ishlatiladi.

Pista (yovvoyi holda ham uchraydi) – ichni qotiradi, kam qonlikda foyda qiladi.

Ro‘yan – qabziyat va buyrak toshi kasalliklariga qarshi, temiratki va dog‘larga qarshi ishlatiladi.

Sarsabil – qovuq yallig‘lanishi, yurak o‘ynashi va quyonchiq kasalliklariga davo qilingan.

Sigirquyruq – yarani tuzatadi, kuygan va jarohatlarni davolaydi.

Shuvoq – chorva hayvonlari uchun ozuqa, shifobaxshligi ovqatni hazm qiladi, bavoilga davo, ishtahani ochadi, gijjaga qarshi ishlatiladi.

Yantoq – o‘t va siydik haydovchi, me‘da yarasi va angina, jigar kasalliklarini davolashda foyda beradi.

Qashqarbeda, sariqbeda – balg‘am ko‘chiradi, quyonchiq paytida tinchlantiradi, chipqonlardagi yiringni tozalaydi.

Qirqbo‘g‘im – qon ketishiga, ichak kasalliklariga, o‘pka siliga davo, toshlarni (qovuq, o‘tdagi) tushirishda yordam beradi.

Qora andiz – siydik haydaydi, balg‘am ko‘chiradi, terlatadi, ovqat hazm qilishni yaxshilaydi, qichima, qo‘tir, quyonchiq kasalliklarida tinchlantiruvchi vosita sifatida ishlatiladi.

Qoqio‘t – kamqonlik, qorin dami, sariq kasalligini davolaydi, chayon chaqqan joyiga malham sifatida ishlatiladi.

Qushqo‘nmas – saraton va sariq kasalliklarini davolashda ishlatiladi.

Qo‘ziquloq – jarohatlarni bitiradi, qon to‘xtatadi, isitmani tushiradi, o‘t haydaydi.

Bahorda qishloq ahli qir-adirlarga chiqishib, har xil giyohli o‘t-o‘lanlarni terishib, iste‘mol qilishadi. Ismaloq, takasoqol, to‘ppon, qoqi, saqqizo‘t, chukri, ipor kabi shifobaxsh o‘simliklarni terishadi. To‘ppon xuddi rediskaday bo‘ladi, qazib olingan ko‘ron ham shunga o‘xshash, lekin sutli bo‘ladi. Terilgan ismaloqdan esa ko‘k somsa, pishiriqlar pishirilib, iste‘mol qilinadi. Bu shifobaxsh o‘simliklar Xatak va Laylogon qishloqlarida va boshqa joylarda o‘sadigan o‘simliklar bo‘lib odamlar nutqida ishlatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Umarov I., Rahmonov H., Xudoyberdiyev E. (2014) Surxon vohasida etnik tarix va etnomadaniy jarayonlar (Xatakilar urug‘i misolida). Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti.
2. Rahmonov, S. (2018). O‘zbekistondagi dorivor o‘simliklar va ularning terapiyaviy xususiyatlari. Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti. .
3. Abdullayev, X. (2020). Xalq tabobati va o‘simlikshunoslik asoslari. Samarqand: “Sharq” nashriyoti.
4. Karimova, L. & Toshpulatov, B. (2019). Mahalliy giyohlar va ularning farmatsevtik qo‘llanilishi. Toshkent: “Tibbiyot nashriyoti” nashriyoti. .
5. Ergashev, D. (2017). O‘zbekistondagi o‘simliklar va ularning ekologik ahamiyati. Toshkent: “Ilmiy nashrlar” nashriyoti. .
6. Mamatqulov, N. (2021). Dorivor o‘simliklarning kimyoviy tarkibi va tibbiyotda qo‘llanilishi. Toshkent: “Fan”. nashriyoti.